

Autor w swojej książce uwzględnia niemal całkowicie najnowszą literaturę przedmiotu, ale może szkoda, że nie przytoczył niektórych choćby wątków z dyskusji nad recepcją myśli Radbrucha prowadzonej w Niemczech w listopadzie 1999 r. z okazji rocznicy 50-lecia jego śmierci i adresowanej do szerszego grona czytelników (m.in K. Adomeit, U. Wesel).

Poglądy własne Autora książki na ewolucję myśli Radbrucha byłyby bardziej czytelne, gdyby umieścił na końcu rozważania końcowe lub podsumowanie całości (po rozdziale VII).

Powyzsze uwagi krytyczne mogłyby rozbudować niektóre wątki pracy, ale nie zmieniają wysokości oceny wartości naukowych pracy.

Książka J. Zajadły przybliżając filozofię prawa Radbrucha i recepcję jego myśli może mieć ważną i pożyteczną funkcję w kształceniu i wychowaniu młodych prawników, w pokazaniu idei prawnych i postaw prawników wobec totalitaryzmu.

Należy podkreślić, że książka J. Zajadły powinna być przydatna nie tylko seminarzystom filozofii prawa, ale i szerzej – wśród czytelników zainteresowanych historią intelektualną Niemiec oraz stosunkiem do przeszłości w powojennych Niemczech, przed i po 1990 r.

Recenzowana praca stanowi też interesujący wkład przedstawicieli polskiej filozofii prawa do europejskich i światowych badań nad filozofią prawa Radbrucha.

Bogdan Wrzochalski

Adam Budnikowski, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*,
Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001, ss. 419.

Współczesne międzynarodowe stosunki gospodarcze podlegają dynamicznemu rozwojowi. Główną przyczyną jest pojawianie się wciąż nowych zjawisk w międzynarodowym podziale pracy. Przemiany te stanowią zawsze wyzwanie dla badacza, który przygotowując podręcznik z przedmiotowego zakresu winien uwzględnić, zarówno w ujęciu analizy pozytywnej, jak i normatywnej, wszelkie nowe procesy zachodzące we współczesnej gospodarce światowej. Postępująca dynamizacja procesów globalizacyjnych na świecie nakłada na badacza jeszcze dodatkową odpowiedzialność związaną z rosnącym zapotrzebowaniem na przedstawianie i wyjaśnianie wielu zagadnień, których znajomość staje się w coraz większym stopniu obowiązkiem każdego wykształconego człowieka, a nie jedynie absolwenta uczelni ekonomicznych. Rozumienie zjawisk i zależności występujących w gospodarce światowej jest bowiem niezbędnym atrybutem nie tylko w otoczeniu ściśle biznesowym, ale nabiera aspektu kulturowego i społecznego, pozwalając na właściwe kojarzenie miejsca podmiotów gospodarczych i jednostek w zmieniającym się otoczeniu międzynarodowym.

Opublikowana nakładem Polskiego Wydawnictwa Ekonomicznego książka Adama Budnikowskiego zatytułowana *Międzynarodowe stosunki gospodarcze* w pełni odpowiada wymogom nowoczesnego podręcznika z przedmiotowego zakresu. Świadczy o tym zarówno forma prezentowanych w nim rozważań, jak i przede wszystkim zawarta w książce treść. Nie jest to z pewnością niespodzianką, ponieważ Autor jest niezwykle kompetentną osobą, w przeszłości współuczestniczącą w przygotowaniu pracy zbiorowej z tej problematyki (*Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, red. A. Budnikowski i E. Kawecka-Wyrzykowska, PWE, Warszawa 1996), a także publikującą liczne opracowania z zakresu zagadnień stanowiących przedmiot zainteresowań międzynarodowych stosunków gospodarczych.

Podręcznik jest napisany bardzo komunikatywnym językiem, co ma szczególne znaczenie dla wyjaśniania często skomplikowanych problemów występujących w gospodarce światowej. Charakter dydaktyczny książki podkreślają również sformułowane na końcu poszczególnych części materiału pytania w postaci pytań testowych lub problemowych, a także pytań „na rozgrzewkę”. Próby udzielania odpowiedzi na nie pozwalają czytelnikowi na lepsze zrozumienie omawianych zagadnień, a przede wszystkim na utrwalenie wiedzy. Wreszcie, bardzo ważną rolę, z punktu widzenia komunikacji autora z czytelnikami, spełnia świetna prezentacja graficzna w różnorodnej postaci wykresów, schematów, rysunków oraz tabel, które mają zdecydowanie walor właściwego wspomaganie prowadzonego wykładu.

Przyjmując, że współczesne podręczniki z międzynarodowych stosunków gospodarczych obejmują szeroko rozumianą problematykę teorii i polityki handlu międzynarodowego oraz teorii i polityki bilansu płatniczego, Autor prezentuje układ książki zasadniczo zgodny z takim rozumieniem tego przedmiotu. Pewnym wyłamaniem się jest ostatni rozdział książki poświęcony problematyce krajów mniej zaawansowanych ekonomicznie. Z tradycyjnego kryterium podziału materiału stanowiącego podstawę do wyodrębnienia sfery realnej (teoria handlu międzynarodowego oraz polityka handlu) oraz sfery monetarnej (międzynarodowe stosunki finansowe) Autor stosuje dodatkowo kryterium podmiotowe (problematyka krajów rozwijających się), które wynika z zainteresowań Autora zagadnieniami ekonomii międzynarodowej krajów znajdujących się na niższym poziomie rozwoju. Jakkolwiek nie można z tego faktu czynić zarzutu merytorycznego, ponieważ po pierwsze, problematyka krajów rozwijających się jest zdecydowanie mniej znana aniżeli krajów rozwiniętych gospodarczo oraz po drugie, szereg cech uczestnictwa tych krajów w międzynarodowym podziale pracy (zadłużenie czy kryzysy finansowe) może rzutować w sposób niebezpieczny na stabilność perspektywicznego rozwoju gospodarki światowej, to jednak nie ulega wątpliwości, że jest to pewne odstępstwo metodyczne, które trochę osłabia spójność opracowania. Z punktu widzenia relacji pomiędzy zaletami ujęcia merytorycznego oraz pewną dysharmonią związaną z ujęciem metodycznym, można wyraźnie stwierdzić, że przeważają zdecydowanie korzyści kojarzone z argumentami natury merytorycznej.

W części pierwszej podręcznika Autor dokonuje wprowadzenia w problematykę internacjonalizacji procesu gospodarowania oraz międzynarodowych stosunków gospodarczych. Znajduje się tu miejsce na wyjaśnienie historycznej ewolucji handlu międzynarodowego aż do powstania gospodarki światowej w dzisiejszym rozumieniu „czyli systemu trwałych powiązań gospodarczych między krajami obejmujących swym zasięgiem cały świat” (s. 17). Autor przedstawia również podstawowe cechy współczesnego handlu międzynarodowego, wskazując na rolę handlu wewnątrzgałęziowego oraz międzynarodowej kooperacji przemysłowej (pkt. 1.2). Wprowadzenie pojęcia międzynarodowej konkurencyjności umożliwia Autorowi wyjaśnienie różnic w znaczeniu handlu międzynarodowego dla poszczególnych krajów (pkt 1.3). Końcowa część wprowadzenia jest poświęcona zdefiniowaniu pojęcia i zakresu międzynarodowych stosunków gospodarczych. Autor korzysta ze spotykanej w literaturze fachowej bardzo syntetycznej, ale jednocześnie wyczerpującej definicji międzynarodowych stosunków gospodarczych traktującej je jako „... część ekonomii zajmującą się transakcjami między krajami w dziedzinie towarów i usług, przepływami finansowymi i ruchem czynników produkcji” (s. 29).

Część druga jest poświęcona niezwykle ważnej dla zrozumienia istoty funkcjonowania gospodarki światowej problematyce teorii handlu międzynarodowego. W literaturze światowej zagadnieniom teorii handlu międzynarodowego poświęcono niezliczone ilości prac naukowych. Podstawowy, niezwykle trudny problem w przygotowywaniu podręcznika z międzynarodowych stosunków gospodarczych, a odnoszący się do tej właśnie części zagadnień, polega na odpowiednim wyselekcjonowaniu zagadnień najważniejszych przy jednoczesnym spełnieniu warunku kompleksowości oraz syntetycznej ich prezentacji przy uwzględnieniu stosownych kryteriów. Można wprawdzie dyskutować, czy jednocześnie zastosowanie przez Autora kilku kryteriów systematyzacji tej problematyki nie wprowadza pewnej niespójności ujęcia, ale uwzględniając walor klarowności wywodu można ocenić, że Autorowi udało się spełnienie wszystkich wyżej wymienionych przesłanek. W pierwszych pięciu podrozdziałach Autor przedstawia teorie handlu międzynarodowego wyjaśniające przyczyny handlu międzynarodowego (klasyczne teorie handlu międzynarodowego, neoklasyczne teorie handlu międzynarodowego, wyposażenie w czynniki produkcji jako podstawa handlu międzynarodowego oraz alternatywne teorie handlu międzynarodowego) (pkt. 2, 3, 4 i 5), a w pozostałych dwóch podrozdziałach zajmuje się wyjaśnieniem zależności pomiędzy handlem zagranicznym a wzrostem gospodarczym (pkt 6) oraz określeniem przyczyn przepływów czynników produkcji (pkt 7). Na szczególną uwagę zasługuje przedstawienie alternatywnych teorii handlu międzynarodowego oraz przybliżenie problematyki zagranicznych inwestycji bezpośrednich, których znaczenie we współczesnej gospodarce światowej systematycznie rośnie w wyniku zastępowania przez nie w coraz większym stopniu tradycyjnej wymiany handlowej. W kontekście rosnącej roli przepływu kapitału pomiędzy krajami pewien niedosyt wzbudza zbyt skromne potraktowanie inwestycji portfelowych. Zdecydowanie korzystne jest zastosowanie przez Autora przy prezentowaniu przedmiotowych teorii metody ujęcia geometrycznego. Większość teorii handlu międzynarodowego (poza współczesnymi mającymi bardziej formę opisową)

ma charakter sformalizowany. Spotykane w literaturze liczne ujęcia algebraiczne tych teorii pozwalają wprowadzić na uwypuklenie ich złożoności oraz ocenę wrażliwości przy zmianie założeń, stanowiących podstawę ich interpretacji, są jednak trudne w percepcji przez osoby o słabszym przygotowaniu matematycznym. Ponadto zastosowanie niektórych wyrafinowanych metod matematycznych prowadzi w licznych przypadkach do przewagi formy nad treścią, powodując, że narzędzie matematyczne traci swą podstawową funkcję użyteczności w wyjaśnianiu określonych zjawisk, samo stając się priorytetowym elementem. Ujęcie geometryczne ma przewagę w ujęciu podręcznikowym, pozwalając na uproszczone odzwierciedlenie rzeczywistości i w ten sposób łatwiejsze zrozumienie złożonej problematyki teorii handlu międzynarodowego. Ta zaleta prezentacji przyjęta przez Autora odnosi się zresztą do całości przyjętej w podręczniku konwencji rozważań.

W części trzeciej podręcznika przedstawiono problematykę polityki handlowej. Obok tradycyjnych zagadnień związanych z funkcjonowaniem oraz skutkami stosowania instrumentów polityki handlowej w postaci cła (pkt 8) oraz instrumentów pozataryfowych (pkt 9) Autor osobne dwa podrozdziały poświęcił odwiecznemu dylematowi korzyści i kosztów związanych z alternatywą prowadzenia polityki wolnego handlu lub polityki protekcyjnej (pkt 10), a także międzynarodowej polityce handlowej (pkt 11). W podrozdziale dotyczącym relacji pomiędzy wolnym handlem a protekcyjnym znalazły się bardzo ważne ze względu na swoją aktualność współczesne argumenty na rzecz stosowania polityki protekcyjnej oraz relacje pomiędzy ograniczeniami handlowymi a polityką ochrony środowiska. W przypadku współczesnych argumentów przemawiających za wprowadzaniem protekcji po raz pierwszy w podręczniku z międzynarodowych stosunków gospodarczych znalazła się bardzo dyskutowana w literaturze zachodniej już od początku lat osiemdziesiątych problematyka strategicznej polityki handlu międzynarodowego, nawiązująca do stosowania narzędzi protekcyjnych w warunkach rynku niedoskonałego. Tytuł ostatniego podrozdziału omawianej części *Międzynarodowa polityka handlowa* wzbudza pewną wątpliwość w kontekście tytułu całej części trzeciej podręcznika (*Polityka handlowa*). Wprawdzie Autor wyraźnie definiuje pojęcie polityki handlowej jako „całości przedsięwzięć państwa zmierzających do wpływu na wielkość i strukturę eksportu i importu danego kraju” (s. 163) oraz pośrednio także pojęcie międzynarodowej polityki handlowej jako mogącej „... uwzględniać przede wszystkim interes określonej grupy krajów czy innych podmiotów gospodarki światowej (np. korporacji międzynarodowych) lub też...” mogącej „... kierować się głównie interesem całej społeczności międzynarodowej” (s. 241), to jednak rozróżnienie to wydaje się nieco mylące, biorąc pod uwagę fakt, że z samej definicji polityki handlowej wynika, iż ma ona charakter międzynarodowy, a w odniesieniu do analizowanych rodzajów międzynarodowej polityki handlowej można znaleźć inne określenia. Tym niemniej w podrozdziale tym znalazło się miejsce dla omówienia jednych z najważniejszych cech funkcjonowania współczesnej gospodarki światowej, a mianowicie działalności karteli międzynarodowych (na przykładzie Organizacji Państw-Eksporterów Ropy Naftowej) (pkt 11.1), procesów pogłębiania się integracji ekonomicznej (pkt 11.2) oraz międzynarodowej współpracy w zakresie liberalizacji obrotów handlowych (pkt 11.3).

W części czwartej podręcznika przedstawiono problemy międzynarodowych stosunków finansowych. W teorii handlu międzynarodowego abstrahuje się zasadniczo od istnienia pieniądza. Transakcje międzynarodowe są w jej ujęciu aktami wymiany towarów eksportowych za towary importowe. W rzeczywistych transakcjach międzynarodowych niezbędne jest oczywiście włączenie kategorii pieniądza. Problemy związane z tym faktem są dyskutowane w ramach teorii i polityki bilansu płatniczego. Autor przedstawia te zagadnienia w kategoriach międzynarodowych stosunków finansowych, wyjaśniając podstawowe pojęcia i mechanizmy funkcjonowania finansów międzynarodowych (bilans płatniczy, kurs walutowy i rynek walutowy, ustalanie poziomu kursu walutowego) (pkt. 12, 13 i 14), przedstawiając problematykę determinantów równowagi bilansu płatniczego (automatyczny mechanizm dostosowawczy oraz polityka dostosowawcza) (pkt. 15 i 16) oraz omawiając funkcjonowanie międzynarodowego systemu walutowego (pkt 17).

W ostatniej części podręcznika Autor zajmuje się międzynarodowymi stosunkami gospodarczymi krajów mniej zaawansowanych ekonomicznie. Problematyka krajów rozwijających się jest często niedoceniana we współczesnej literaturze ekonomicznej poświęconej zagadnieniom wymiany międzynarodowej. Zdecydowanie więcej w niej miejsca zajmują zagadnienia związane z uczestnictwem krajów rozwiniętych w międzynarodowym podziale pracy. Tymczasem grupa krajów rozwijających się jest niezwykle liczna, a ponadto kraje te systematycznie podkreślają

uzyskiwanie relatywnie mniejszych korzyści z handlu międzynarodowego w porównaniu z krajami uprzemysłowionymi. Część piąta traktuje o najistotniejszych problemach tej grupy krajów w międzynarodowych stosunkach gospodarczych. Należą do nich między innymi wpływ handlu zagranicznego na rozwój gospodarczy (pkt 18), kryzys zadłużeniowy i możliwości jego rozwiązywania (pkt 19) oraz oddziaływanie współczesnych kryzysów finansowych na kraje rozwijające się (pkt 20). Na szczególną uwagę zasługuje zainteresowanie się Autora zagadnieniem systematycznie postulowanego przez grupę krajów ekonomicznie mniej zaawansowanych wprowadzenia stabilizacji cen surowców eksportowych (pkt 18.3) oraz bardzo poważne potraktowanie zagadnienia zadłużenia międzynarodowego (pkt 19) będącego w opinii wielu ekonomistów niebezpiecznym zjawiskiem, które w przypadku braku podjęcia skutecznych kroków może doprowadzić w przyszłości do istotnego zachwiania podstawami międzynarodowego systemu finansowego.

Przygotowany przez Adama Budnikowskiego podręcznik akademicki stanowi w pełni dojrzały wykład z dziedziny międzynarodowych stosunków gospodarczych. Na okładce wydania książki podkreśla się, że jest to po raz pierwszy w Polsce przygotowany podręcznik z tej dziedziny przez jednego autora. Zasługuje to na szczególne uznanie, ponieważ międzynarodowe stosunki gospodarcze stanowią swoistego rodzaju „encyklopedię” problemów związanych z międzynarodową wymianą gospodarczą i obejmują niezwykle szeroką problematykę rozwijaną w odniesieniu do poszczególnych grup zagadnień w odrębnych przedmiotach akademickich. Z tego też względu nie jest możliwe, żeby podręcznik spełniał funkcję w pełni wyczerpującego tę bogatą problematykę oraz żeby prezentowane zagadnienia uwzględniały wszystkie możliwe aspekty. Autorowi udało się jednak w pełni zaprezentować książkę spełniającą wszelkie wymogi wartościowego i nowoczesnego podręcznika akademickiego. Prowadzony w niej wywód jest bardzo klarowny, urozmaicany licznymi przykładami i wzmocniony znakomitą prezentacją graficzną. Wytluszczenia tekstu pozwalają zwrócić uwagę na wprowadzane nowe pojęcia i definicje. Niewątpliwie są to elementy mające ogromne znaczenie dla uzyskania skutecznej komunikacji z czytelnikiem, który pragnie poznać i pogłębić wiedzę odnoszącą się do funkcjonowania międzynarodowych stosunków gospodarczych.

Można, a nawet trzeba, zalecać studiowanie omawianego podręcznika nie tylko studentom i absolwentom uczelni ekonomicznych, do których jest głównie zaadresowany, ale także pracownikom firm działających w gospodarce w coraz większym stopniu otwartej, a w najbliższej perspektywie zintegrowanej z gospodarkami krajów zaliczanych do najwyższej rozwiniętych na świecie. Ich obowiązkiem jest poznanie zjawisk zachodzących w gospodarce światowej oraz umiejętność ich interpretowania. Od podnoszenia efektywności działania tych grup ludzi zależy będzie bowiem przyszłe miejsce Polski w międzynarodowym podziale pracy. Recenzowany podręcznik Adama Budnikowskiego może w tym procesie być bardzo pomocny.

Tomasz Rynarzewski

A. Czyżewski, A. Grzelak, J. Jankowiak, *Transformacja państwowego sektora rolnego w Wielkopolsce na tle sytuacji ogólnej*, Wyd. AE, Poznań 2001, ss. 226.

Autorzy przygotowali oryginalną i nietuzinkową pracę. Składa się ona ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia, w którym zawarto wnioski i konkluzje. Treść zasadnicza pracy obejmuje łącznie 207 stron z 56 tabelami i 19 rysunkami. Na bibliografię składa się ponad 300 pozycji publikowanych głównie w języku polskim, przede wszystkim w latach dziewięćdziesiątych. Bogata, wykorzystana w książce literatura w pełni koresponduje swym charakterem, z realizacją założonych przez Autorów celów badawczych. Na podkreślenie zasługuje sam tytuł rozprawy, który na pierwszy rzut oka sugerować może uwypuklenie w nim „lokalnego patriotyzmu” Autorów. W rzeczywistości – jak wynika z zamieszczonych w pracy badań – już w tym miejscu wskazano na potrzebę dostrzegania regionalnych uwarunkowań determinujących proces przekształceń własnościowych w uspołecznionym polskim rolnictwie oraz podkreślono dwutorowość prowadzonej w książce analizy (cały kraj – Wielkopolska).